

Eesti välispoliitika algusaegadest: Jaan Tõnissoni esimene raport Stockholmist 18.02.1918

Mart Kuldkepp

Siin avaldatavate dokumentide autor on Eesti Ajutise Maapäeva esimene välise-sindaja Jaan Tõnisson ning need on kirjutatud 1918. aasta 18. veebruaril Stockholmis. Rootsi pealinna saabus Tõnisson 25. jaanuaril, et seal välja selgitada välisriikide seisukohti Eesti võimaliku iseseisvuse küsimuses. Käesolev raport koos kaaskirjaga on esimene pikem kirjutis, mille ta saatis oma sammude kohta kodumaale, kus Saksa vägede peatse saabumise pinevuses oodati kannatamatult teateid, kas ja kellelt oleks võimalik Eesti iseseisvuse mõttele rahvusvahelist toetust leida. Tõnissoni enda manitsused, nagu ka *Entente*'i maade ja osade Saksa ringkondade heasoovlik suhtumine, millest raportis juttu on, andsid kahtlemata lisakaalu 19. veebruaril Maanõukogu vanematekogu poolt vastu võetud otsusele Eesti Vabariik kiiremas korras välja kuulutada.

Saatuslikul hetkel sündinud kirjutist pole varem täielikul kujul avaldatud. Kogumik „Jaan Tõnisson Eesti välispoliitikas 1917–1920” (1993) sisaldab mitmeid tekste, mis on seotud Tõnissoni esimeste sammudega Stockholmis, kuid raportit ennast seal täielikul kujul ei leia – on vaid Eduard Laamani „Eesti iseseisvuse sünni” järgi tsiteeritud katkend

selle kaaskirjast.¹ Kui Laamani teoseid mitte arvestada,² siis pole see pikk ja üksikasjalik ülevaade öieti üldse teaduskäibesse jõudnud ning Tõnissoni varasematest sammudest Rootsi pealinnas on kirjutatud peamiselt erinevate asjaosaliste mälestuste ja Stockholmis saatkondade materjalide põhjal.³ Tõnissoni omakäeline raport pakub tema eesmärkide ja taktika kohta aga üksikasjalikumat infot, kui seda muul viisil on võimalik saada, ning heidab seega uut valgust ka hiljem vastuolulisteks osutunud sammudele, mh. Tõnissoni n.-ö. saksasõbralikkusele, mida talle veel 1930. aastal ette heideti.⁴

Põhjused, miks Tõnisson end 1918. aasta veebruaris Stockholmist leidis, olid paljuki juhuslikku laadi, kuid eestlaste rahvusliku saatuse seisukohalt ometi määratu tähtsusega.

Eesti välispoliitika ja diplomaatia olid sel ajal alles vaevu tekkimas ning ka Eesti poliitilise autonoomia (s. t. autonoomia Vene riigi koosseisus) ja iseseisvuse (s. t. Vene riigist eraldumise) mõtted üleüldse, seda vähemalt tõsiseltvõetavate poliitiliste alternatiividena, polnud vanemad kui mõnikümmend aastat. Autonoomiapüüdlustele andis küll märgatava tõuke juba 1905. a. revolutsioon, kuid iseseisvuse mõtte hakkas eestlaste seas tõsisemalt

¹ H. Arumäe (koost.). Jaan Tõnisson Eesti välispoliitikas 1917–1920: dokumente ja materjale. Jaan Tõnissoni Instituudi Kirjastus, Tallinn, 1993, lk. 65–66. E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünd, teine trükk. Vaba Eesti, Stockholm, 1964, lk. 280–281.

² Vt. ka Laamani humoorikat referaati Tõnissoni ja Kesküla kohtumisest: E. Laaman. Välisdelegatsiooni-aeg. – H. Kruus jt. (toim.). Jaan Tõnisson töös ja võitluses: koguteos tema seitsmekümnenda sünnipäeva puhul. Koguteose „Jaan Tõnisson” komitee, Tartu, 1938, lk. 204–205.

³ Vt. nt. K. Hovi. Die Orientierung der estnischen Auslandsdelegation im Frühjahr 1918. Institute of General History, University of Turku, Turku, 1973. A. von Taube. Das Auswärtige Amt und die Estnische Frage 1917/1918 – Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 1969, nr. 4, lk. 542–580.

⁴ Vt. A. Piip. Tormine aasta. Ülevaade Eesti välispoliitika esiajast 1917–1918. aastal dokumentides ja mälestusis. Vaba Eesti, Stockholm, 1966, lk. 104–105.

idanema alles maailmasõja aastatel, kui rahvusvahelise kõlapinna omandas sõjakeerises lendu lastud rahvuste enesemääramise idee.

Autonoomiapüüetest ilmneseid sõja ajal juba esimesed avalikud märgid, sh. Jüri Vilmsi kõne Eestimaa talurahva pärisorjusest vabastamise 100 aasta juubeli päeval 1916. a. ning juba 1915/1916. aasta talvel tekkinud mõte läti kütipolkude eeskujul eesti rahvuslike väeosade loomiseks.⁵ Iseseisvuse mõte jäi esialgu varju, kuna oli selge, et kui autonoomiat võiks saavutada ka siseriiklike arengute tulemusena, siis setsessioon saaks teostuda vaid juhul, kui Eesti küsimus õnnestuks viia rahvusvahelisele areenile.

Seesugust võimalust kaaluti kindlasti ka juba enne 1917. aastat, kuid sellest on teada vähe, sest riigireetmise iseloomuga kavatsusi tuli mõistagi salajas hoida. Mälestuste põhjal on siiski teada, et juba sõja ajal avaldati Tallinnas Haritlaste Klubis seisukohta, et eestlastele oleks parim, kui nii Saksa- kui ka Venemaa maailmasõjas lüüa saaksid. Selle kohta nentis Otto Strandman hiljem, et „[a] jalooliselt ei suutnud me muidugi ette näha, et see nii lähebki”.⁶ Rootsia ja mujal tegutses Suur-Eesti loomise nimel iseseisev eksiilpoliitik Aleksander Kesküla, kelle tegevusest teati kodumaal aga vähe.⁷ Vene riigist eraldumisele suunatud initsiatiivide hulka kuulusid ka 1915. ja 1916. aastal Rootsis käinud Jakob Ploompuu katsed sondeerida pinda juhuks, kui Rootsi peaks Saksamaa poolel sõtta sekuma,⁸ ning Jaan Tõnissoni ja metsatööstur Johan Linde 1916. aastal arutatud plaan

Venemaa sõjakaotuse korral Suurbritannialt Saksa ekspansiooni vastu tuge otsida, mille tagajärjel võinuks Eestist kujuneda puhverriik Venemaa ja Saksamaa vahel.⁹

Autonoomiapüüdlustele avas eestlaste otsustav tegutsemine 1917. aasta märtsirevolutsiooni järel täiesti uued väljavaated. 12. aprillil Venemaa Ajutise Valitsuse poolt heaks kiidetud Eesti autonoomiaeel nõu alusel ühendati Eestimaa ja Liivimaa kubermangud ning juuli algul astus Tallinnas kokku üldise hääleõiguse alusel valitud Maapäev ehk Ajutine Maanõukogu. Kuna autonoomia saamine oli läinud edukalt, asusid kõik parteid Venemaa föderaliseerimise seisukohale ning Eesti iseseisvuse küsimus esialgu arutlusele ei tulnud.¹⁰ Siiski ei lakanud päriselt ka edasised plaanid Vene riigist lahku löömise suunas. Juba maikuu pidas Tõnisson Tartus loengu Eesti võimalikust saatusest Vene revolutsiooni arenemisel, pidades „eriti huvitavaks võimaluseks, kui kumbki sõdija pool siin õieti oma kanda ei jõua kinnitada”.¹¹

1917. aasta hilissuvel taas alanud Saksa pealetung ning Riia hõivamine 3. septembril sundis Saksa okupatsiooni ohuga tõsisemalt arvestama ning Tõnisson tegi 7. septembril Maapäeva kinnisel istungil ka esimese ametliku ettepaneku algatada eraldiseisev, eestlaste rahvuslikest huvidest lähtuv välispoliitika, mille eesmärk oleks Eesti eraldumine Venemaast, kuid samas hoidumine Saksamaa võimu alla sattumast. Selleks pidid Läänemere-äärsed väikerahvad suurriikide omavaheleli vastuolusid ühisel jõul ära kasutama, et

⁵ Vt. Otto Strandmani ja Konstantin Koniku mälestusi: O. Strandman. Autonoomia ja okupatsioon. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. I köide. Revolutsioon ja okupatsioon 1917–1918. Eesti Ajakirjanikkude Liidu toimetusel. Rahvaülikool, Tallinn, 1927, lk. 11; K. Konik. Mälestuste katkendid. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt I, lk. 16. Vilmsi kõne kokkuvõtet vt. R. Berendsen. Eestimaa talurahva vabastamise 100 aasta juubel 23. mail 1916. Tallinn, 1927, lk. 89–90. Vilmsil oli juba 1915. aastal valminud autonoomiaprojekt Soome omavalitsuse eeskujul (S. Zetterberg. Eesti ajalugu. Tänapäev, Tallinn, 2010, lk. 376).

⁶ O. Strandman. Autonoomia ja okupatsioon, lk. 11. Vt. ka E. Laaman. Välisdelegatsiooni-aeg, lk. 203.

⁷ Vt. M. Kuldkepp. Intriigid, provokatsioonid ja iseseisvuse sünd. Eesti välisdelegatsioon ja Aleksander Kesküla. – Ajalooline Ajakiri 2013, nr. 3, lk. 333–334.

⁸ M. Kuldkepp. „Grundbesitzer aus Estland”. Activist regionalism in the Baltic Sea area in 1916. – Ajalooline Ajakiri 2012, nr. 1/2, lk. 137–165.

⁹ J. Tõnisson. Eestimaa avaliku korra muutmise aktid Vene siseministeeriumi peavalitsuses 1916. ja 1917. a. – H. Kruus, J. Ots. Vabaduse tulekul I. Koguteos Eesti Maanõukogu 1917. aasta 15./28. nov. otsuse tähistamiseks, lk. 62.

¹⁰ S. Zetterberg. Eesti ajalugu, lk. 380–381.

¹¹ E. Laaman. Välisdelegatsiooni-aeg, lk. 203.

luua *Entente*'i ja Saksamaa vaheline puhvertsoon. Ühtlasi tuli moodustada välisdelegatsioon, mis selles sihis välisriikide juures tööle hakkaks.¹²

Ehkki kõiki Tõnissoni ideid kohe omaks ei võetud, kiirendas 12. oktoobril alanud ning Eesti saarte hõivamiseks mõeldud Saksa dessantoperatsioon Maapäeva välispoliitilise ettevalmistusi ning Peterburis asuvate välis-saatkondade juures astuti juba esimesed omaalgatuslikud diplomaatilised sammud.¹³

Ennetamaks enese laialisaatmist Eestis võimu haaranud enamlaste poolt, kuulutas Maanõukogu 28. novembril end kõrgeimaks võimuks Eestis, laiendas Maapäeva juhatuse ja Vanematekogu võimupiire ning otsustas kokku kutsuda Asutava Kogu. Kaks päeva hiljem võttis vanematekogu vastu otsuse, millega Ants Piip sai 3. detsembril Maapäeva asjuri (*chargé d'affaires plenipotentaire*) volituse. Sama otsus tehti ka vahetult pärast Maapäeva laialiajamist enamlaste poolt kinni võetud Jaan Tõnissoni kohta, kes oli vabakpääsemise tingimusena andnud nõusoleku Eestist lahkuda.¹⁴ Tõnisson siirduski kohe pärast vabanemist, 8. detsembril Helsingisse, kus mh. pidas aastavahetuse paiku läbirääkimisi äsja iseseisvunud Soome Senati juhi Svinhufvudiga.¹⁵

Arvates, et enamlaste võim kaua ei kesta, jäid erakonnad kuni detsembri lõpuni üldiselt truuks Venemaa föderaalriigi ideele.

Iseseisvuse taotlemises, s. t. Eesti küsimuse rahvusvaheliseks tegemises lepitati Maapäeva vanematekoguga kokku alles 13. ja 14. jaanuaril¹⁶ ning sellekohane memorandum ilmus 24. jaanuaril Peterburi ajalehes Eesti. Sama kuupäevaga on dateeritud „Memorandum Eesti poliitilise seisukorra üle”, milles taotleti välisriikidelt Eesti iseseisvuse toetamist. See oli mõeldud üleandmiseks vastavate valitsuste esindajatele. Memorandumit levitamiseks pidi tegelema välisdelegatsioon, mille liikmetele kirjutati samal päeval välja volitused ja määrati kindlaks sihtkohad. Ferdinand Kull ja Karl Robert Pusta pidid minema Pariisi, Ants Piip Londonisse, Mihkel Martna ja Karl Menning Saksamaale ning Tõnisson Skandinaaviasse. Eduard Virgo pidi jääma sidemeheks.¹⁷

Välisdelegatsiooni liikmetel õnnestus pääseda küll Soome, kuid seal alanud kodusõja tõttu osutus edasireisimine keeruliseks. Ainus, kes pääses napilt üle Rootsi piiri, oli juba varem Soomes viibinud Tõnisson. 25. jaanuaril, paar päeva enne kodusõja puhkemist, jõudis ta Stockholmi. Järgneva poolteise kuu vältel pidi ta Rootsi pealinnas hakkama saama omapäi, sest olukord Soomes muutis ka sidepidamise Eestiga pea võimatuks.¹⁸

Tõnissoni kõige esimesi samme ja läbirääkimisi Stockholmis kajastavad umbes kolm nädalat pärast saabumist kirjutatud raport ja kiri Ajutisele Valitsusele. Need on teele

¹² Vt. A. Piip. Tormine aasta, lk. 12–17. Kuupäevad siin ja edaspidi on antud uue kalendri järgi.

¹³ A. Piip. Tormine aasta, lk. 20–22.

¹⁴ S. Zetterberg. Eesti ajalugu, lk. 382. A. Piip. Tormine aasta, lk. 59–60; K. Hovi. Die Orientierung der estnischen Auslandsdelegation im Frühjahr 1918, lk. 60; E. Laaman. Välisdelegatsiooni-aeg, lk. 203.

¹⁵ A. Piip. Tormine aasta, lk. 61–70.

¹⁶ G. Suits. Tagasivaade Eesti Vabariigi sünniaegadele. – Tulumuld 1973, nr. 1, lk. 25; A. Piip. Tormine aasta, lk. 78–80; K. Konik. Mälestuste katkendid, lk. 17. Nagu märgib Hent Kalmo, ei tähendanud see veel siiski mitte arusaama, et Eesti peaks saama ja jääma täielikult iseseisvaks riigiks, vaid pigem taktikalist meedet, millega püüti võimaliku Saksa okupatsiooni ohtlikkust vähendada. Küsimused, milliseks kujuneb Eesti tulevane riigivorm ning kas ja millistesse rahvusvahelistesse föderatsioonidesse Eesti hakkab kuuluma, jäid esialgu lahtiseks ning erakondadel olid neis asjus jätkuvalt eriarvamused. Vt. H. Kalmo. Enesemääramise saatustik tund. – Tännberg, T; Pajur, A. (toim.). Iseseisvusmanifest. Artikleid, dokumente ja mälestusi. Rahvusarhiiv, Tallinn, 2014, lk. 163–234.

¹⁷ A. Piip. Tormine aasta, lk. 82–85, 96, 99; G. Suits. Tagasivaade Eesti Vabariigi sünniaegadele, lk. 36; K. Hovi. Die Orientierung der estnischen Auslandsdelegation im Frühjahr 1918, lk. 60. Eestikeelset tõlget memorandumist vt.: A. Piip. Tormine aasta, lk. 96–98.

¹⁸ A. Piip. Tormine aasta, lk. 56–61, 72–82; E. Uustalu. Die Staatsgründung Estlands. – J. von Hehn, H. von Rimscha, H. Weiss (Hrsg.). Von den Baltischen Provinzen zu den Baltischen Staaten. Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Republiken Estland und Lettland 1917–1918. J. G. Herder-Institut, Marburg (Lahn), 1971, lk. 283–284; K. Hovi. Die Orientierung der estnischen Auslandsdelegation im Frühjahr 1918, lk. 59–60.

läkitatud hetkel, mil tema tegevusel ei olnud veel konkreetseid tulemusi, kuid see andis sellegipoolest teatavat põhjust optimismiks. Paberid õnnestus Tõnissonil saata Helsingisse Hella Wuolijokile,¹⁹ kes andis need ilmselt edasi teistele välisdelegatsiooni liikmetele. Sealt jõudsid need lõpuks Eestisse, Ajutise Valitsuse sekretäri Eduard Laamani kätte.²⁰

Ajalooliste dokumentidena on kiri ja raport märkimisväärsed nii selle poolest, et Tõnisson kirjeldab oma tegevust üsna üksik-

asjalikult, kui ka seetõttu, et seal väljenduvad autentsel moel need välispoliitilised ootused ja lootused, mida hellitati lühikesel ajahetkel enne Saksa okupatsiooni algust ning mille konkreetseks väljundiks oli ka otsus Eesti Vabariik välja kuulutada.

Tõnissoni sõnad räägivad enda eest ise. Kommentaarides on toodud lisainfot vaid põgusalt või vihjeliselt puudutatud isikute ja sündmuste kohta ning kohati viidatud ka olemasolevatele käsitlustele.

Stockholmis 18. II. 1918²¹

Aulikud herrad!

Esimese expeditioni²² puhuks olin palunud teiste hulgas hra E. W.-i²³ kaasa võtta. Kahjuks ei olnud sellekohane luba mitte õigeaks ajaks ära saadetud. Kui II abiexpedition kindlaks oli tehtud, kordasin oma palvet, et lubataks minu abikaasa ja hr. E. W. kaasa sõita. Oldi kindlasti nõus, kuna pr. Hella²⁴ kui kohalik alam arvest pidi välja jääma. Sellekohane määrus pidi pääkonsulile²⁵ kurieri kaudu kätte viidama.

Kui asi maha oli kõneldud, tuli A. B-ki²⁶ allkirjaga telegramm, mina muretsegu temale ja K. M.-le²⁷ sõiduluba. – Läksin uuesti ministeriumi. Lubati pääkonsulile teatada, et kui tema vähegi võimalikuks arvab, siis võib tema A. B.-le ja K. M.-le ka sõidu-luba anda. Kindlat käsku ehk eeskirja saata ei arvatud mitte võimalikuks.

Nii ootasin kindlasti, et keegi expeditioniga ühes saab tulla. Kuid keegi ei tulnud. Isegi minu abikaasale ei olnud luba sinna jõudnud, nagu kirjast näen, mis temalt Rootsi kodaniku kaudu eila sain.

Ministeriumis seletatakse asja nõnda, et kurier Helsingi liig hilja on jõudnud, nii et laevad varem ära on sõitnud. Kuidas sellega lugu on, ei tea ütelda.

Oma abikaasa kirjast näen edasi, et sõidu-luba ootavad M. M.,²⁸ K. M. ja keegi hr. R., kelle poolt minule telegramm sõidu-luba asjus olevat saadetud. Telegrammi ei ole aga mina ses asjas muult saanud kui A. B.-lt.

¹⁹ See ilmneb sama kuupäevaga dateeritud Tõnissoni kirjast Hella Wuolijokile (ERA, f. 1627, n. 1, s. 33, l. 1–2), mis pandi teele ühes ülejäänud paberitega. Wuolijoki, kellel olid väga head sidemed Soome punaste seas, oli sellal Soomes viibivatele välisdelegatsiooni liikmetele ja nende omastele suureks abiks. Tõnissoni abikaasa isegi elas sel ajal tema juures. Vt. H. Wuolijoki. Minust sai ärinaine, ehk, Valge vares 1908–1918. Eesti Raamat, Tallinn, 2004, lk. 200.

²⁰ Vt. E. Laaman. Välisdelegatsiooni aeg, lk. 204.

²¹ ERA, f. 957, n. 18, s. 28, l. 15–18. Tõnissoni kirjaviis on muutmata.

²² Mõeldud on 1918. aasta jaanuaris ja veebruaris aset leidnud Rootsi abiekspeditsioone Petrogradi ja Helsingisse, mis korraldati Rootsi sotsialistide poolt ning mis toimusid Soome punase valitsuse nõusolekul. Vt. C. Lindhagen. Memoarer. Tredje Delen. Albert Bonniers Förlag, Stockholm, 1939, lk. 390–391. Ilmselt püüti neid reise ühtlasi ära kasutada Eesti esindajate transpordiks Soomest Rootsi.

²³ Välisdelegatsiooni liige Eduard Virgo.

²⁴ Hella Wuolijoki.

²⁵ Rootsi peakonsul Helsingis Walter Ahlström.

²⁶ Ado Birk.

²⁷ Karl Menning.

²⁸ Mihkel Martna.

Nüüd käisin siis uuesti välisministeriumis, et luba antaks kaasa sõita minu abikaasale, M. M.-le, K. M.-le ja E. W.-le, kellest viimasest juba varem jutt on olnud. – Rohkem inimesi seda korda vististi kaasa ei saada võtta. Ja kuidas rahvusvaheline seisukord viimastel päevadel on kujunenud, on tähtis, et just hr. M. M.-a ja K. M.-g tuleksid. Ja nimelt kohe!²⁹

Ühtlasi tuleb aga tingimata kaasa tuua Eestimaa iseseisvaks kuulutamise akt, kui niisugune dokument olemas.

Seisukord on praegu niisugune, et ajaviitmata samme tuleb astuda. Muidu viivad Vene ja Eesti liialdajad asja nii kaugele, et Balti sakslased nende liialduste pääle toetades Saksa juhtivates ringkondades asjale niisuguse käigu annavad, mis nende sihtidele kasulik, meie iseseisvuse püüded aga maha matak. Praegu oleks veel võimalik enne Saksa vägede Eestimaale minekut Eestimaa riiklise iseseisvuse kindlustamiseks tarvilikka tingimusi muretseda.

Vähemalt ollakse diplomatia ringkondades sellel arvamisel, et kui Eestimaa sisemise vahekorra poolest mõistlikul õiglasel [viisil] kokku saaks leppida, siis Maapäev ehk Asutav Kogu mitte ei tarvitseks laiali minna, kuigi Saksa sõjaväed tuleksid, vaid Eestimaa võiks oma asju oma tahtmist mööda ise korraldada, kuidas seda sisemine rahu nõuab.

Niisugust vahekorda peavad siinsed diplomadid nende arvamiste põhjal võimalikuks, mis Eestimaa küsimuse kohta veel viimasel nädalal Berlinis välisministeriumis mõjul olnud. – Edasi arvatakse, et ka need Eesti sõjaväed, kes Eestimaa iseseisvuse poole hoiavad, rahulikult maale võivad jääda, ilma et neil kokkupõrget Saksa vägedega tarvitseks tulla, sest need Eesti sõjaväed jääksid iseseisva Eestimaa valitsuse võimu käsitada, kes neid siis maal korra alalhoidmiseks võiks tarvitada, või aga laiali saata, nagu tema ise tahab. Et aga Saksa sõjaväed mitte vahet ei tea teha, kes Eesti sõjavägedest iseseisva Eestimaa teenistuses on, kes enamlaste poole hoiavad, siis arvavad Saksa diplomadid, et Eesti iseseisvuslased ise peaksid omad väed enamlaste vägedest kuidagi ära eraldama – olgu sel teel, et iseseisvuslased Eesti väed ühte väeosasse koondatakse, või aga kindlate väliste tundemärkide läbi. Ühtlasi peab ette teada antama, kas Eesti sõjaväed, kes Eesti iseseisvuse poole hoiavad, tõesti ka erapooletuks jäävad, kui Saksa sõjaväed maale tulevad, ilma et seeläbi Eestimaa iseseisvuse vasta oldaks.

Need tingimused on minu arust paremad, kui meie õieti oleksime võinud loota. Vististi laseb Saksa välisministeriumi ja kogu valitsuse tegelikkus Eesti iseseisvuse mõtte vastu ennast just Saksa sisemiste olude ja praeguse meeleolu läbi seletada: ei taheta mitte „demokratilise rahu” alusnõudeid rikkudes Saksa tööväe ega rahvusvahelist meeleolu erutada. – Kui meie Saksamaalt Eestimaa iseseisvakstunnistamise niisugustel tingimustel saame, siis ei ole meil mingit põhjust kõheleda, kunis Saksa militärparti kõiksakslastega³⁰ võidab ja meie ilma tingimusteta Saksa okkupatsiooni saame.

Siis ei ole iseseisvast Eestist tõesti enam juttu.

Kui Teie sellega peri olete, siis peate kohe samme astuma, [et] kokkulepe ajaviitmata võiks tulla.

Kõigepäält peavad M. M.-a ja K. M.-g viibimata siia tulema, et siit koos edasi sõita. Nüüd on ühendus Soome kaudu liig raske ja tülikas. Kodumaaga tuleb siit teisel teel ühendusse astuda, milleks võimalused ei puudu. – Ühtlasi peaksid aga Helsingis olijad kokku kõnelema, kuidas ühises sihis ka säält kodumaale korraldama asuda.

Pidage silmas, et nüüd sündmused õige kähku võivad käima hakata. Selle järele tuleb samme seada! Igatahes saatke ühes Eestimaa iseseisvuse deklaratsiooniga kindlaid teateid kodumaa olukorra kohta. Kõikidele terviseid!

-n.

²⁹ Seda seetõttu, et just Martna ja Menning olid mõeldud Saksamaale minema.

³⁰ *Alldeutscher Verband*, mõjukas pangermanistlik organisatsioon Saksamaal.

Tõnissoni raporti
avalehekülj.
ERA, f. 957, n, 18,
s. 31, l. 26

NB! Ainuüksi Eestimaa
politilisele juhatusel ja
diplomatilisele esitusele
täielikuks tarvitamiseks,
muidu aga mitte oteskoheks
avaldamiseks!

Ülevaade

minu tegevuse kohta Stockholmis
Eestimaa iseseisvuse hääks.

I. Teede otsimine.

Et Stockholmis olud mul
tundmata olid, lootsin tarvilikku
nõu, kuidas Eestimaa
iseseisvuse asja läikis
midagi ära võiks teha, Rootsi
ajakirjanikkudelt saada,
kellele juba kui vana ajalehemes
ühemääratult teada
pärast. Täielikuks
peamiselt Stockholmis
kõigast ja järelepoortis.
Kõik need teadused
et Rootsi ajakirjanikkud
Stockholmis järjekorras
anoniimselt ja teadmatult
millega nad küsivad, Rootsi
ajakirjanikkudest
andohiina ja teadmatult

NB! Ainuüksi Eestimaa politilisele juhatusel ja
diplomatilisele esitusele täielikuks tarvitamiseks,
muidu aga mitte oteskoheks avaldamiseks!³¹

Ülevaade

minu tegevuse kohta Stockholmis Eestimaa iseseisvuse hääks.

I. Teede otsimine.

Et Stockholmis olud mul tundmata olid, lootsin tarvilikku nõu, kuidas Eestimaa iseseisvuse asja hääks midagi ära võiks teha, Rootsi ajakirjanikkudelt saada, kellele juba kui vana ajalehemes

³¹ ERA, f. 957, n, 18, s. 28, l. 19–41.

lähemal pidin seisma. Päälegi oli mul paari Stockholmi ajakirjaniku juure soovitus.³² Kahjuks pidin varsti nägema, et Rootsi ajakirjanikud Stockholmis journalistilise „amerikanismuse” õhkkonnas, millega nad kiitlevad, kõiki asju ikka just lugejate uudishimu rahuldamise sihis katsuvad ära kasutada, ilma et neil aega ja tahtmist üle jääks ennast veel kaugemate ideeliste huvide kasuks kulutama hakata. Nii tundus [nii] Stockholms Tidningeni, kui ka Dagens Nyheteri toimetuses, et Eestimaa iseseisvuse asjast esimesena kõnelda kumbalgi huvitav oleks, kuid Eesti-Rootsi poliitilise vahekorra ja ühiste huvide kavakindlaks selgitamiseks, liati veel Eestimaa iseseisvuse aate õhutamiseks ei näinud nüüdsel silmapilgul, kus Soome kodusõda ja Alandiküsimus niipalju huvituseainet pakkus, kummagi lehe toimetuses tõsist tahtmist olevat.

Nii jätsin ka katsed selles sihis katki.

Stockholms Tidningeni toimetusest sain noore ajakirjaniku kätte, kes hää tasu eest valmis oli minu seletust riikide asemikkudele Eestimaa iseseisvuse kuulutamise asjus Prantsuse keelde tõlkima.

Nagu juba Soomes olin kuulnud ja siin mitmelt poolt kuulsin, oli Stockholmis Alexander Keskküla siin Eesti teate-büroo avanud, kellel pidi ülesandeks olema Eestimaa kasusid väljaspool kaitsta. Leedu asemikud muretsesid mulle A. Keskküla aadressi. Et üleüldise asja kasuks kõiki tegureid tahtsin ära kasutada, niipalju kui see Eesti iseseisvuse mõtte ja korrallikkuse nõudega kokku sünnib, siis otsisin A. Keskküla üles. – Parajasti oli tema jutul Soome aktivist, kellele A. Keskküla Eesti küsimust nii ütelda Suur-Eesti mõtteviisi seisukohalt valgustas.³³

Omavahel kõneledes seletas A. Keskküla mulle, Soome aktivistid olevat üleüldse kõik „kaabakad”, kes päälegi Saksa teenistuses seisvat, oma hinge põhjas Eesti vastu vaenulikud ja ka Soome vabaduse mõtte salajased vastased, kuna nemad Soome kui ka Eesti rahvuslase mõtte tõusust Rootsi asjale kahju kartvat jne. – Ka Rootsi poolt ei olevat meil sõprust mitte loota.

Üleüldse olid A. Keskküla jutu järele kõik inimesed, kellega siin tegemist, enam vähem „kaabakad”. Iseäranis pidanud endid täiesti selles vaimus üleval eestlased, kes endid siin näidanud.

Toon ja viis, kuidas A. Keskküla teistest kõige inetumalt, iseenese ja oma „büroo” tähtsusest aga kiideldes kõneles, jättis koguni halva maitse järele. Kuid mina otsustasin siiski veel edasi vaadata, kas tema oma kogemuste põhjal mõneski asjas hää nõu ei teaks anda.

Juba õhtul telefonieris A. Keskküla, et tema võiks mind Prantsuse saatkonnas töötava Dr. B-ga³⁴ tutvustada. Et tema kaudu Eestimaa asjast sinna teateid juhtida ja Prantsuse valitsuse-ringkondade meeoleolu Eestimaa iseseisvuse-püüete kohta tundma õppida, võtsin pakkumise kohe vastu.

Jutuajamine oli huvitav. Selle sisu puudutan aga pärastpoole, kus asjast ligemalt jutt on.

Järgmisel päeval telefoneeris A. Keskküla, et tema ette paneb „Eesti büroo” ja minu kui Eesti maapäeva avaliku esitaja vahekorra kohta läbi rääkida, milleks tema ka büroo sekretäri mõtleb kutsuda.

Läbirääkimine pidi kokkuleppimist mööda hotel Regina lugemise-toas olema.

A. Keskküla ilmus Eesti büroo sekretärina hr. Elevant.³⁵ „Päevakorda” soovitas A. Keskküla võtta 1. Ülevaade Eesti büroo tegevuse kohta. 2. Ülevaade kodumaa seisukorra kohta. 3. Tulevased ülesanded ja vahekord „Eesti büroo” ja Eesti ametlike esitajate vahel.

³² Üks neist oli ilmselt Dagens Nyheteri Venemaa-asjatundja Anton Karlgren. Tema asemel kohtus Tõnisson juhuslikult aga teise, Eesti oludega varemgi kokku puutunud ajakirjaniku Ejnar Fors Bergströmiga. Vt. E. F. Bergström. Ühe rootslase kokkupuuted Jaan Tõnissoniga. – M. Põlde, E. Blumfeldt (toim.) jt. Jaan Tõnisson. Koguteos tema üheksakümnenda sünnipäeva tähistamiseks. Vaba Eesti, Stockholm, 1960, lk 284.

³³ Nimetatud Soome aktivist oli Saksa mereväestaabi agent Konrad Westlin, kes on Keskküla toimunud vestlusest ja sellele ootamatult peale sattunud Tõnissonist kirjutanud oma mälestustes: K. Westlin. Drömmen om frihet: hägkomster 1914–1918. Scriptum, Vasa, 1992, lk 40–41. Tõnissoni ja Keskküla kohtumise kohta vt. veel M. Kuldkepp. Intriigid, provokatsioonid ja iseseisvuse sünd: Eesti välisdelegatsioon ja Aleksander Keskküla, lk. 338–340.

³⁴ Väga tõenäoliselt oli see Keskküla hea sõber André Waltz. Miks Tõnisson teda B.-ks nimetab, pole selge.

³⁵ Oskar Elevant, Keskküla erasekretär.

Kõik see pidulik ametlikkus, millega „Eesti büroo” esitaja asja ajas, sundis mind südames naeratama, kuid et mul ju tuli nüüd diplomatiliste käikudega ära harjuda, siis võtsin „päevakorra” täies tõsiduses vastu. – Ometi kippus isegi diplomati-kannatuse lõng katkema, kui A. Keskküla õige põhjalikult hakkas „Eesti büroo” tegevust kujutama.

Büroo asus tegevusesse juba sõja alguses. Tegevuse aluseks seati Eesti faktiline iseseisvus, kuigi ühenduses Venemaaga. Eesti pidi tõsiseks Suur-Eestiks saama, nii et tema alla ühes vana Eestimaaga ühtlasi Ingerimaa kuni Novgorodini ja Liivimaa kuni Düüna jõeni. – Et sihti kätte saada, tulnud palju jõudusid liikuma panna, küll Kesk-riikide, küll Entente diplomatiat ära kasutada, Rootsi erapooletus läbi viia, et Skandinavia-Balti suur-võimu loomist Rootsimaaga eesotsas võimaldada; Venemaal revolutsion käima panna, selleks tarvilikka jõudusid organiserida, kuna venelased ju organiserimise-võimetud, Lenin ja Trotzky jalule ajada, Peterburis asja korraldada jne., jne., jne...

Ei jõudnud minu hing seda rumalat „hochstapeleid” enam rahulikult edasi kuulata, vaid küsisin tõsiselt, kas tema, A. Keskküla, siis tõesti mind vana meest nii vähe tõsiseks arvab, et tema minu tähelepanekut niisuguste juttude kuulamiseks tahab tarvitada? Kui tema arvab, et kui suure-ilmamees mind kui aukartlikku provintsialisti oma mõtte-lennutuste imestlemisele tahab avateleda, siis valigu ometi vähegi ainet. Vähemalt ärgu katsugu mind uskuma panna, nagu oleks muu hulgas isegi Venemaa revolutsion tema „Eesti büroo” tehtud. Sest seda ainet tunneb ka minu sugune „provintsi” liig lähedalt, kui et „Eesti büroo” oma „tegevusega” kui otsustav tegur ära mahuks...

„Referent” tegi aga nii külmavereliku käeliigutuse, tema ei andvat ju oma referati mitte seks, et minu arvustust ühe ehk teise tegevuse-haru kohta vastu võtta, vaid aga seks, et koosolekut täpse olukorraga tutvustada, – „referendi” käeliigutus oli tõesti nii rahulik, et mina uuesti end kokku pidin võtma, et seda suureilma-mängija alpuse korrutust lõpuni kuulata...

Kuid siis oli aga selge, et minul siin tegemist on südame tunnistuseta poliitilise hochstapleriga, kes aastate jooksul kõik suguste rumalate juttudega on inimeste juures, kes Eestist midagi ei tea, võinud „Eestimaa poliitilise esitaja” osa etendada ja „diplomati” mängida. Ja vististi mitte kõik oma raha eest, mis tema suure asja hääks „suurema laenu” teel sulaks teinud, vaid vististi, nii hästi Kesk-riikide kui ka Entente sala-summade kulul...

Nii lõppes meie jutt varsti, kui mina „Eestimaa seisukorrast” mõne sõnaga aru olin annud, ja „Eesti büroo” esitaja need „alused” ette tõi, kuidas tema meelest „Eesti büroo” ja Eestimaa avalikkude esitajate vahekord peaks kujunema: Eestimaa avalikud või ametlikud esitajad peavad nimelt „Eesti büroo” tehnilisel juhatusel tegevad olema, s. o. nemad peavad Eesti büroole kui Eesti diplomatilisele Zentrümile, kes alles Eesti diplomatiat on loonud, kõigist oma plaanidest ja kavatsustest täielikku aru andma, et siis „büroo” näpunäidete järele välja astuda, kus seda tarvis jne., jne. – Kindlasti, seletasin selle pääle, et niisugusest „vahekorra” juttugi ei või olla. Eesti maapäeva esitajana tahaksin mina kõiki tegureid ära tarvitada, et Eestimaa iseseisvuse asja edendada. Nii sooviksin mina ka „Eesti büroo” esitaja teadmisi ja vilumeid, niipalju kui temal neid olude ja inimeste kohta käepärast hää nõu kujul ära tarvitada, mispärast me „büroo” esitajalt tarbekorral kõiksuguseid teateid sooviksin saada. Juttugi ei või aga sellest olla, nagu peaksin mina „büroo” juhatusel töötama, kõigist oma sammudest ja kavatsustest temale teatades ja tema näpunäidete järele talitades – seda enam, et mina sugugi ei tea, missuguste mõtetega ja nõudmistega „Eesti büroo” kuskil on esinenud, ilma et temal Eestis tarvilikku ühendust, liiati veel volitust kellegilt oleks olnud.

Viimane asjaolu ei tähendanud A. Keskküla silmis midagi: tema meelest on see üsna naiv nõuda, nagu peaks Eesti diplomatiat ühenduses Eestimaa teguritega aetama: see oleks ometi lõbus, kui Eestist, kus arusaamine alles 18. aastasaja tasapinnal seisab, tahetaks nõudmisi avaldada, mis Eesti diplomaadil tuleks silmas pidada – niisama lõbus, kui nõudmine, Eesti diplomaatiat aetagu eestlastega...

Kõik see suureilmaline üleolek ei aidanud aga „Eesti büroo” esitajal ühtigi. Niisama vähe kui

Torneå tollimaja Eesti ametniku³⁶ pilkelooline veste H. Prantsu³⁷ tollikimbatustest, mis vähemalt minu arvates mitte sugugi veel tunnistuseks ei ole, nagu tuleks kõiki eestlasi, kes siin esinenud, aina „kaabakateks” tunnistada. Sest esiteks ei ole see tollikimbatuste lugu kellegi poliitilise korralikkuse kohta mõõduandvaks otsuseks, teiseks ei ole keegi H. Prantsu Eesti poliitiliseks esitajaks väljamaal volitanud ega pidanud. Niisama vähe mõjus minu pääle A. Keskküla jutt sellest, kuidas M. Martna kui suur poliitiline esitaja sihikindlalt kihutustööd seks teinud, et Saksamaa oma väed Eestimaaale saadaks.

Nii lahkusime siis „Eesti büroo” esitajaga ja tema sekretäriaga, kellel isegi ameti-mapp diplomaatiliste „dokumentidega” H. Prantsu tollikitsikuste kohta ei puudunud, õige diplomaatilises viisakuses, ühtlasi aga jaheduses.

Niipalju, kui kõik esimeste päevade kogemed näitasid, ei olnud mul Stockholmis suuremat lootust ajakirjanduse kihutuse, ei ka kõiksuguste nurga-taguste jutu-ajamiste teel paremat kätte saada. Isegi tarvilikku ülevaadet selle kohta, mis Keskriikide, kui ka Entente-riikide diplomaatia-ringkondades Eestimaa iseseisvuse asjast arvatakse, ei olnud kõiksuguste kaudsete „ühenduste” abil mitte saada. Sest kõik niisugused autoritativ-allikad keedavad suurelt osalt aina oma ajudest tulevat vett üles, ilma et selle kohta kindlust oleks, kuipalju sellega tõsisel diplomaatial tegemist on. Selles arvamisest kinnitas mind muu hulgas ka poliitiline „läbirääkimine” Stockholmis asuva Saksa-Balti seltsi esitaja Hakeniga,³⁸ kes esiti pidi otse Saksa diplomaatia vaatekohast kõnelema, lõpuks aga ise pidi tunnistama, et tema ainult Saksa üli-rahvuslike ringkondade soovidest Eestimaa poliitilise tuleviku kohta võib rääkida... Paremat ei toonud ka pikem jutuaajamine Põhja-Liivimaa mõisnikuga v. R.-ga,³⁹ kes Berliini kaudu Riias tülles pidi jutustama, mis Saksa mõõduandvates ringkondades Eestimaa küsimusest arvatakse, tõepoolest aga ainult sellest võis jutustada, kuidas Balti Saksa rüütelkonna mehed Eestimaa Saksa okkupatsiooni alla soovivad viia, ilma et maa poliitilise tuleviku kohta mingeid tingimusi kindlaks tehtaks.

Viimase jutuaajamise aitas üks Saksa sõbralik Soome politika-tegelane⁴⁰ korraldada. Tema pidi aga isegi tunnistama, et niisugusest jutust palju välja ei tule.

Soome esitajatel oli Soome kodu-sõja tagajärjel niipalju tegemist, et neilt Eesti iseseisvuse asja toetamist nüüdistes oludes tõsiselt nõuda ega oodata ei olnud.

Kuigi mõni nendest, nagu senator H.⁴¹ Saksamaale minnes sõbralikult lubas järele kuulata, kuidas sääl Eestimaa iseseisvuse küsimuse kohta mõeldakse.

Nõnda siis otsustasin otse teel Skandinaavia riikide kui ka kõigi suur-riikide esitajate ja saatkondade poole pöörata, et otsekohesest allikast kindlaid teateid selle kohta saada, mis kuskil riigis

³⁶ Tõenäoliselt Harry Kuusik. Vt. K. Jaanson. Eestlased Rootsi salapolitsei valvsa silma all Esimese maailmasõja ajal. – Tuna 2003, nr. 1, lk. 30–29.

³⁷ Hindrik Prants viibis maailmasõja ajal Stockholmis kahel korral, 1916. aasta detsembris ja 1917. aasta augustis-septembris. Vt. S. Zetterberg. Die Liga der Fremdvölker Russlands 1916–1918: ein Beitrag zu Deutschlands antirussischem Propagandakrieg unter den Fremdvölkern Russlands im Ersten Weltkrieg. Finnische Historische Gesellschaft, Helsinki, 1978, lk. 151–152; H. Prants. Rootsi pääpiiskop Söderblomi suured kavatsused Eesti kohta. – Lahtised lehed. Olioni hinnata kaasaanne 1932, nr. 2, lk. 33–36. Prantsu „tollikimbatused” viitavad 1917. aasta septembris toimunud piinlikule loole, kui üle Soome Venemaale tagasi pöörduv Prants Haaparantast tolliametnike poolt kinni peeti. „Kristliku noortelehe toimetaja” Prantsu pagasist avastati suurel hulgal ekspordikeeluga kaup: sh. 25 paari musta damasti, 10 meedit kardinarriiet, 12 meedit flanelli viies osas, 8 meedit paksu mööbliriiet, 12 meedit musta damasti, 20 tükki naiste alussärke ja 3 paari naistealuspükse, 3 paari lastekingi, 10 pulbrit aspiriini jne jne. Prantsule, kes tunnistas ennast süüdi katses kaupu ebaseaduslikult riigist välja viia, määrati karistuseks rahatrühv. Vt. Landsarkivet i Härnösand, Stadsfiskalen i Haparanda, B I, Vol 5, l. 305.

³⁸ Friedrich von Haken.

³⁹ Tõenäoliselt Friedrich von der Ropp.

⁴⁰ Soome aktivist Herman Gummerus, kes märtsikuus pidas Tõnissoniga läbirääkimisi Eesti võimalikust tulevikust saksasõbralikus endiste Vene võõrahvaste föderatsioonis. Vt. S. Zetterberg. Die Liga der Fremdvölker Russlands 1916–1918, lk. 149–150.

⁴¹ Soome aktivist Edvard Hjelt, kes 1918. aasta veebruaris määrati Soome saadikuks Saksamaale.

mõõduandval kohal Eestimaa iseseisvuse asjast mõeldakse, ühtlasi aga ka tarvilikku selgust riikide diplomaatilistele esitustele selle kohta muretseda, kuidas lugu Eestimaa iseseisvaks kuulutamise kohta on ja kuidas Eestimaa iseseisvusest Eestis mõeldakse.

II. Esimene diplomaatiline esitamine Eestimaa iseseisvaks kuulutamise asjus.

Tarvilikku põhjust, kui ka juhust diplomaatiliseks väljaastumiseks Eestimaa seadusliku esituse nimel andis asjaolu, et otse sel ajal, kui mina Eesti Ajut. Maapäeva diplomaatilise esitajana Stockholmis jõudsin, Eesti- ja Liivimaa rüütelkonna nimel 3-liikmeline saatkond (Baron Krüdener, v. Grünwald ja kolmas, keda ei tea)⁴² oli Vene rahvakomissaride valitsuse Stockholmis asemikule Vorovskile ja Saksa riigi valitsusele ametlikus seletuses teatanud, et rüütelkond Balti rüütelkondade kapitulationide pääle 1710 aastast ja Nystadi rahulepingutingimiste pääle 1721. aastast toetades ennast ainsaks seadusepäraseks Eestimaa esituseks arvates on Eestimaa iseseisvaks kuulutanud ja nüüd Saksa riigilt tarvilikku toetust palub, et maal valitsevat vägivaldat kõrvaldada.

Nagu juba kohe võis arvata, pidi rüütelkonna asemikkudel oma sammu astumise eel juba kindlustus olema, et nende aktile tarvilikku tähendust ei keelata – vähemalt säälpool, kus sõjaväelise vahele-astumise üle otsustatakse.

Nagu Deutsch-Baltische Gesellschafti esitaja F. Haken kohe seletas, võetud see akt seks ette, et Saksa valitsuse esitajatele Brest-Litovskis võimalust anda nõudmist avaldada, et Vene väed Eestimaaalt välja viidaks. Et Eestimaa Saksa vägede poolt ära võetaks, ei olevat rüütelkonna teadaandes Vorovskile mitte sugugi öeldud. Kuid see seletus ei võinud mitte tervet tõtt sisaldada.

Tagantjärele kuulsingi Põhja-Balti mõisniku parun v.-St.⁴³ suust, rüütelkonna esitajatel olnud selle akti avaldamisel kindlustus olemas, et rüütelkondasid Saksa ülem-sõjaväejuhatuse poolt Eestimaa seaduslikuks esituseks peetakse...

Igatahes on selge, et kui rüütelkonnale Eestimaa ainuseadusejärgse esituse õigus jääb, siis temal võimalik [on] Saksamaale Eestimaa ja Saksa riigi vahekorra kohta niisuguseid tingimisi ette panna, mis Eesti rahva elu-huvidel risti vastu käivad. Kuigi Saksa vägede vahelesegamist enamlaste vägivalla kõrvaldamiseks soovitakse, siis peaks see ikkagi nõnda sündima, et seeläbi Eestimaa mitte Saksamaa meelevald alla ei satuks, vaid maale ikkagi täielik poliitiline iseseisvus alles jääks.

Selles mõttes valmistasin kohe pikema seletuse, mille Saksa keeles – Saksa riigi Stockholmis saatkonnale, vene keeles Vene rahvakomissaride-valitsuse Stockholmis asemikule Vorovskile, Prantsuse keeles Suur-Britannia saatkonnale, Prantsuse, Põhja. Am. Ühisriikide, Italia, Venemaa, Norra, Daanimaa ja Austria-Ungari saatkonnale ja Rootsi välisministeriumile.

Seletusest ehk märgukirjast lisan siia juure 1 exp. Saksa ja Prantsuse keeles.⁴⁴

Märgukirja andsin isiklikult ära, et sel puhul üksikutele saadikutele oma volitusi ära anda ja suusõnaliste seletustega esineda. Kus saadikut ennast mitte saadaval ei olnud, kõnelesin kokku, et mulle telefoni teel teatataks, millal kokku võiksin saada.

Eestimaa iseseisvuse asjus andsin üksikute riikide esitajatele suusõnaliselt ülevaate tuleviku-soovide ja võimaluste kohta. Pääasjus käis see seletus omavahel täiesti kokku, üksikute riikide esitajatele rõhutasin aga neid asju, mis sellekohase riigi huvisid eraldi puudutavad, iseäralikult.

Ühtlasi katsusin üksikute riikide esitajatelt teada saada, mis nende valitsuste arvamine ja seisukoht Eestimaa poliitilise tuleviku, resp. iseseisvuse asjus on.

⁴² Tegelikult olid märgukirja üleandjad Heinrich von Stryk, Edgar von Krüdener ja Léon von Campenhausen. Vt. A. von Taube. Von Brest-Litovsk bis Libau-Die Baltisch-Deutsche Führungsschicht 1918–1920. – J. von Hehn u. a. (Hrsg.). Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten. Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Republiken Estland und Lettland 1918–1920. Herder-Institut, Marburg (Lahn), 1977, lk. 175.

⁴³ Tõenäoliselt Heinrich von Stryk.

⁴⁴ Venekeelse originaali koopia: ERA, f. 957, n, 18, s. 28, l. 1–5. Eestikeelne tõlge: A. Piip. Tormine aasta, lk. 101–103.

III. Kuidas meie enestele Eestimaa riiklist iseseisvust mõtleme.

Meil on selge, et me omal jõul Eestimaa riiklist iseseisvust niisama vähe suudame maksma panna, kui teda tulevikus kaitsta. Eestimaa iseseisvuse välja kuulutamine nüüdsel silmapilgul on aga võimalik, sest et seda ühtlasi mõõduandvate riikide ja rahvaste tõsised huvid kindlasti nõuavad. Niisama võib kindel olla, et õieti mõistetud poliitilised, kui ka ökonomilised huvid peaksid riikisid ja rahvaid sundima tulevikus Eestimaa riiklist iseseisvust kaitsma.

Mis Eestimaale rahvusvaheliselt iseäraliku tähtsuse annab, on tema geografiline seisupaik ja tema hääd sadamad.

Kõigi Europa ja Uue-Ilma suurriikide, kui ka Skandinaavia maade seisukohalt on tähtis, et Eestimaa kui laialise Vene tagamaa geografilise ja kaubanduslise eel-õue mitte üksiku riigi ainu-võimu all ei seisaks, mis maa ja tema tähtsad sadamad teistel eest kinni suluks. Palju enam on kõik huvitud, et võimalikult iga riik ja rahvas võiks Eestimaa sadamate ja teede kaudu Venemaaga kaubanduslisesse ühendusesse pääseda. Iseäralikult on Venemaa elu-küsimuseks, et tema Eestimaa sadamate kaudu Balti merde välja pääseks. – Edasi on meil selge, et kui Venemaa, kuidas ja mis piirides tema kui riikliselt välja kujuneb, varsti oma kosumise järele kõigest jõust katsub Eestimaad oma võimu alla saada, kui temal tee Balti merde vähemalt kaubandusliseks läbikäimiseks välise ilmaga mitte vaba ei ole.

Kõiki neid huvisid võib ainuüksi sel teel tõsiselt rahuldada, kui Eestimaa riikliselt iseseisev ja kellegist ära-rippumata on, kaubanduslikult aga kõikidele avatud ja kõigile rahvastele rahulikult läbikäimiseks vaba on.

Terve Eestimaa kõigi oma piiride ja sadamatega peab kui üks suur vaba-sadam kõigile rahvastele rahulikuks läbikäimiseks lahti seisma. Ei pea mingeid tolli-piire kuskile poole olema. Igaühel peab võimalik olema oma kaupasad takistamata Eestimaale sisse vedada ehk Eestimaa kaudu naabri-riikide piirini edasi läbi vedada.

Eestimaa kuulutab ennast täielikult vaba-kaubandusemaaks.

Seda võib Eestimaa ilma kartmata teha. Eestimaal ei ole mitte loomulikku pinda suur-tööstuse loomiseks, sest tooresained, kui ka loodus-jõud puuduvad seks. Oma tuleviku ja rahvamajanduslise edenemise rajab Eestimaa oma põllutöö põhjalikuks tegemise pääle, mida vaba-kaubandus mitte ei takista. Eestimaa põllutöö kõrgeväärtuslisi tooteid – lina, ristikheina, vilja-seemneid, kui ka karjapidamise ja piima-saadusi tarvitab Venemaa ja Peterburi ilma tingimata. Teiselt poolt võib Eestimaa oma piima-saadusi kui ka liha oma sadamate kaudu Lääne Europa turule saata, ilma et teda mingid tollid takistamas oleksid. Põllutöö edendamisele on Eestimaa vabakaubandus aina kasulik, kuna maa kõiki tarbeaineid palju odavamalt kätte saab, kui ühegi kaitse-tolli teel.

Iseäranis rahuldab Eestimaa täielik vaba-kaubandus oma vaba-sadamatega ka Venemaad, kes kõiki Eestimaa sadamaid ja raud- kui ka vee teid takistamata oma väljaveoks võib tarvitada, nagu ka kõik teised rahvad takistamata Venemaale pääsevad. Nii on Venemaal loomulik tung merele-pääsemiseks rahuldatud, mille tagajärjel temal iseäralik põhjus puudub edaspidi kõige jõuga Eestimaa poliitilisele ja riiklisele iseseisvusele pääle tungima hakata.

Rahvusmajanduslises teenib Eestimaa pääle oma põllutöö veel transit-kaubanduse arvel niipalju, et tema takistamata võib areneda.

Ühtlasi võib ja tahab Eestimaa kõiki oma sadamaid ja teesid võimalikult hästi välja arendada, et rahvusvahelist kaubandust seda rohkem oma piirides kergendada. Niisama on Eestimaale loomus-sunniliseks püüdeks kõiki neid läbikäimise-vahendeid, kui ka õiguse- ja korra-olusid võimalikult hästi välja kujundada, et rahvusvahelist läbikäimist Eestimaa piirides kõikidele võimalikult hõlpsaks ja mõnusaks teha. Nii võib kindel olla, et iseseisev Eestimaa rahvusvahelisele läbikäimisele ja kaubandusele Venemaa eel-sadamana palju kulturalisemaks pinnaks saab olema, kui tema seda Venemaa provinzina kunagi olla saaks.

Mis poliitilisesse ja sõjalisesse küljesse puutub, siis on kõik ümberolevad suur- ja väike-riigid sel-

lest huvitatud, et Eestimaa mitte teise sõjaliseks basiseks ei oleks. Rahvusvahelise garantie osaline erapooletu Eestimaa on kõikidele naabritele palju soovitavam kui vastase sõjalise kindlustuse aluseks.

Kõigi nende tõsiste asjaolude pääle toetades loodab Eesti Aj. Maapäev, et kõik riigid Eestimaa riiklise iseseisvuse maksvaks tunnistavad ja teda edaspidi rahvusvahelise garantie teel kindlustavad.

Kuidas kõiki neid seletusi ja asjaolusid arvesse võttes üksikute riikide esituste poolt Eestimaa tuleviku pääle vaadatakse, tähendan üksikaşjalikult ära. –

IV. Üsikut riikide valitsuste ja nende esitajate seisukoht Eestimaa riiklise iseseisvuse asjus.

1. Prantsusemaa.

Kõige kindlamini võttis seisukohta Prantsuse saadik.⁴⁵ Tema seletas märgukirja läbilugemise ja suusõnaliste seletuste ära kuulamise järele, et Prantsusemaa kõigiti Eestimaa riiklise iseseisvuse mõtet toetab ja valmis on ilma viivitamata Eestimaad iseseisvaks tunnistama, niipea kui Eestimaa iseseisvuse väljakuulutamisest temale kindlal kujul teadustatakse, sest Prantsusemaa on põhjusemõtetlikult Venemaa rahvaste riiklise enesemääramise vabaduse poolt ja on selleperast ka Soomemaa iseseisvaks kuulutuse maksvaks tunnistanud, ühtlasi sedasama ka oma liitlastele teha soovitanud. Niisama tahab Prantsuse valitsus ka Eestimaa iseseisvaks tunnistamist liitlaste valitsuste ees soovitada.

Prantsusemaa ei ole nähtavasti mitte nii väga Eestimaa majanduslise tähtsuse pääle rõhku tahtnud panna, vaid nagu jutuajamisest Prantsuse saatkonna tegelase B.-ga juba varem selgus, loodab Prantsusemaa, et Balti rahvad vabaduses ja iseseisvuses üleüldse rahvastevabaduse põhjusemõtet saavad toetama, kui Saksamaa imperialistilised püüded liig agressivseks kipuvad minema. Ühtlasi näikse Prantsuse diplomatia lootvat, et ökonomiliste huvide solidaritet Eestimaa ja Venemaa vahel ka politilist vahekorda aitab parandada. Sää, Prantsuse diplomatia ringkondades, kuuleb soovisid, Eestimaa rahvas otsustagu alles mõni aeg, vahest aasta, pääle sõja lõppu, kui juba kõik olukord rahulikuks muutunud, vabalt hääletades, missuguse politilise orientatsiooni poole tema tahab hoida... Kuid seda ei tehta Prantsuse valitsuse poolt iseseisvuse tunnustamise juures mitte kindlaks tingimuseks.

2. Suur-Britannia.

Alles mõni päev pääle märgukirja äraandmist sain Inglise saadiku jutule.⁴⁶ Sest hotellis, kuhu tema telefonerinud, ei olnud minule mitte kohe teatatud, et tema valmis on mind kohe vastu võtma. Suusõnalisel seletasin Inglise saadikule iseäranis täielikult Eestimaa geografilist seisust, tema häist sadamaist ja meie kavatsusest Eestimaal täielikku vaba-kaubandust ühes vaba-sadamatega maksuma panna. Ühtlasi näitasin lähemalt, kuidas seeläbi Vene laialine tagamaa export-maadele avatakse, ühtlasi aga ka Venemaa elulised huvid merele-pääsmise poolest rahuldust leiavad.

Kõige elavama tähelepanekuga seletusi ära kuulates ja mitmesuguseid küsimusi ette tuues kinnitas saadik lausa, et asi teda tõsiselt kõige elavamalt huvitab; tema teadustab kohe kõigest Inglise valitsusele ja usub kindlasti, et Suur-Britannia valitsus selle vastu niisamasugust huvitust tunneb ja täiesti Eestimaa iseseisvuse poolt saab olema.

Ühtlasi lubas tema asjast kohe ka P.-Am. Ühisriikide saadikuga⁴⁷ läbi rääkida, kelle poole mina siis pidin minema.

Nagu pärastpoole selgus, oli Inglise saadik tõesti Ühisriikide saadikuga Eestimaa asjast kõnele-
lenud, nii et see mind isiklikult oma poole kutsus.

⁴⁵ Eugène Thiébaud.

⁴⁶ Sir Esme Howard.

⁴⁷ Ira N. Morris.

3. Venemaa.

Vene rahvakomissaride-valitsuse asemik Vorovski ei teadnud mingit seisukohta võtta, vaid saatis märgukirja Petrogradi edasi. Ainult niipalju oli tunda, et minu märgukiri temale niipalju soovitav näikse olevat, kuipalju tema rüütelkondade aktioni vastu käis. Tõsiseid asjaolusid silmas pidades ja et selles asjas kodumaalt otseteid Petrogradi tuleb pöörata, ei püüdnudki ma otsekohest seisukoha-võtmist enamlaste Stockholmi esitajalt muretseda.

Sootu teine oli lugu Venemaa Ajutise Valitsuse esitaja juures,⁴⁸ kes siin ikkagi veel edasi töötab. Tema oli kõigiti selle poolt, et Eestimaa riikliselt iseseisvaks kuulutataks, nii et Saksamaa teda mitte kui sõjasaaki ei või annekerida, vaid et Eestimaa küsimus edaspidi rahu-kongressile rahvusvaheliseks küsimuseks oleks. Oma seisukohast töötas tema viibimata liitriikide valitsustele telegrafi teel teatada, ühtlasi ka nende Stockholmi asemikkudega selles sihis läbi rääkida.

4. P.-Am. Ühisriigid.

Et Eestimaa küsimus temale iseäranis Inglise saadikuga läbirääkimise järele selge oli, siis ütles Ühisriikide saadik, et Eestimaa täiesti tema sympatiade osaline on ja tema usub kindlasti, et Ühisriikide valitsus, kellele tema märgukirja ühes tarvilikkude seletustega edasi saatnud, niisamasugust sympatiad Eestimaa vastu tundma saab ja Eestimaa riiklise iseseisvuse mõtet toetama saab.

5. Italia.

Põhjusemõttelikult oli ka Italia saadik⁴⁹ Eestimaa soovisid iseseisvuse asjus valmis toetama, kuid tema uskus, et Italia Entente riikidega solidar olles selle järele peab käima, mis nende riikide ühine seisukoht saab olema.

6. Saksamaa.

Iseäranis huvitav oli muidugi Saksamaa seisukohta Eestimaa iseseisvuse ja tulevase korralduse asjus kuulda saada. Arusaadavatel põhjustel ei sündinud minul otseteed Saksa saadiku jutule minna; päälegi olin juba varem teada saanud, et saadik v. Luzius⁵⁰ ise mitte iseäralikult Eestimaa küsimusega tegemist ei ole teinud, vaid seks on teised mehed, iseäranis saatkonna nõunik sala-nõunik Dr. v. Riezler. Et see aga parajasti Berlinis viibis, siis läksin tema asemiku konsul Dr. Stobbe jutule. – Oli tunda, et siin asja põhjalikult oli tähele pandud ja küsimuse kallal töötati. Mõnekordse läbirääkimise järele jõudis ka Dr. von Riezler tagasi, nii et nüüd ka temaga tuli kõneleda.

Kõige järele selgus, et Saksamaal Eestimaa küsimuse kohta mitte veel kindlale ühisele otsusele ei ole jõutud. Balti Saksa ringkonnad töötavad Kõik-Saksa voolu pääle toetades kõige auruga seks, et nad Eestimaa ühes muude Baltimaadega poliitiliselt, kui ka majandusliselt Saksamaaga ligemasse ühendusesse saaksid. Oma püüetes leiavad nemad oma jagu tähelepanekut Saksa kõrgema väejuhatuse ringkondades. – Saksa valitsuse ringkonnad ei seisa mitte sel seisukohal, nagu oleks Eestimaa küsimus Balti-Saksa, liiati veel Balti rüütelkondade küsimus. Muidugi tahetakse ja soovitakse, et Eestimaal Balti-Saksa, iseäranis ka Saksa mõisnikkude ja eestlaste vahekord nõnda ära õiendataks, et Saksa olluse õiglasel nõudmised iseäranis ka Saksa olluse kulturalise enese-määramise nõue õiglaselt rahuldatud saaks. Kuid Saksamaa ei mõtlegi selle pääle, et Eestimaad oma alla saades sääl vana Saksa rüütelkonna võimu maksuma panna. Isegi see on tühi kartus, nagu tahaks Saksamaa Eestimaal germaniserimise-politikat ajama hakata, sääl Saksa kolonisatsiooni läbi viia jne. Koguni seda nõudmist ei ole praegu mitte olemas, et Eestimaa saaks Saksa provintsiks tehtama. Vaid mis

⁴⁸ Konstantin Gulkevits.

⁴⁹ Francesco Tommasini.

⁵⁰ Hellmuth Lucius von Stuedten.

Saksamaa soovib, on see, et Eestimaa poliitiliselt mitte Venemaa ega Entente mõju alla ei satuks ja Saksamaa vastast poliitikat ei ajaks, vaid Saksamaa poole hoiaks, kui vahekord selle ja Entente vahel tulevikus jälle kokkupõrkele viiks. – On see põhinõudmine täidetud, siis on Saksamaa valmis Eestimaa iseseisvust vastu võtma ja toetama. –

Muidugi maksab see nüüdse olukorra kohta. Kui Saksamaa Eestimaa sõjaväega ilma tingimusteta oma alla võtab, siis võivad nõudmised koguni teiseks muuta.

Kõike ära kaaludes katsusin neid aluseid ära tähendada, mis Eesti vaatekohalt päämiste otsuste ja kokkulepete, kui ka läbirääkimiste põhjal maapäeva-ringkondades ja poliitiliste rühmade vahel, kus ka rahvuskongressil võimalikud ja vastu-võetavad oleksid, ühtlasi aga ka Saksamaa möödukama valitsuse-voolu poolt vastuvõtmist võiksid leida. Selles mõttes panin 12/II kirjalikult mõned küsimused ette, mille selgitamine viibimata tarvilik oleks, et Eestimaa riiklise saatuse poolest kindlamini kokku saaks leppida, enne kui Eestimaa Saksa sõjavägede poolt okkuperitakse, nagu seda juba sel ajal ette võis näha. – Küsimuste kopia siin.⁵¹

Küsimused on Berliini saadetud, aga vastust ei ole nähtavasti mitte veel tulnud.

Kahtlemata tuleb meil viibimata kokkuleppimisele jõuda, kui mitte Eestimaa saatus täielikult Saksa sõjariistade otsustada ei pea jääma, misjuures meie muidugi mitte sellest nõudmisest ei või taganeda, et Eestimaa peab riikliselt iseseisvaks saama!

Kahjuks ei saa mina otsustavaid samme Eestimaa iseseisvuse tunnistamise asjus mitte teha, niikaua kui mul mitte tarvilikku tõendust selle kohta ei ole, et Eestimaa rahva esituse poolt riikliselt iseseisvaks on kuulutatud. –

Et seesugune dokument mulle kohe järele pidi saadetama, selle poolest sai Helsingis kindlasti kokku kõneldud. Pääle selle saatsin siit nädala eest sellekohase telegrammi Helsingi. Kuid ühendus Soome kaudu on katkestatud ja nüüd olen mina kui käsitu, jalutu – ei saa midagi ette võtta. – Loodan, et nüüd lähem expedition tarvilikud dokumendid ühes teiste asemikkudega kaasa toob. Siis võib iseseisvuse-aktioni tarviliku hooga jätkata.

Skandinavia ja teiste riikide seisukohast ei ole mitte palju ütelda. Austria-Ungari saadiku jutule ei ole ma üleüldse mitte püüdnud pääseda. Sest temal on asja kohta vististi vähe ütelda.

Skandinavia maade asemikud on aga kõik väga ettevaatlikud: nemad tunnistaksid Eestimaa iseseisvuse muidugi hää meelel maksvaks, kui Venemaaga vahekord on seletatud...

Rootsi valitsuse seisukohta ei ole ma lähemalt teada katsunudki saada. Sest kui sellekohase küsimuse välisministeriumis ette panin, siis oli näha, et küsimuse harutamine nüüdsel silmapilgul meestel mitte kerge ei oleks. Sellepärast tähendasin, et ma selle küsimuse kohta täielikku selgust Rootsi valitsuse poolt edaspidi loodan saada, kui Eestimaa iseseisvuse tunnistamise küsimus formell ette pannakse.

See on pääjoontes kõik, mis ma esimeste nädalate jooksul Stockholmis Eestimaa riiklise iseseisvuse asja selgitamiseks ja arendamiseks olen võinud teha.

Mis silmapilklikes rahvusvahelistes oludes Eestimaa iseseisvuse mõtte teostamiseks nüüd edasi tuleks teha, sellest kirjutan eraldi.

Stockholmis, 18. II-18.

-n

⁵¹ Saksakeelse originaali koopia: ERA, f. 957, n, 18, s. 28, l. 11–14. Eestikeelne tõlge: A. Piip. Tormine aasta, lk. 103–104.